

УДК 378.036

ДУХОВНІСТЬ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

А.М.Сажнєва

Анотація: У статті розглядається проблема формування єдності духовного розвитку і підготовки студентів до вчительської професії.

Ключові слова: духовність, духовна культура, формування духовно – моральних цінностей, світогляд, особистість.

Аннотация: В статье рассматривается проблема формирования единства духовного развития и подготовки студентов к учительской профессии.

Ключевые слова: духовность, духовная культура, формирование духовно-моральных ценностей, мировоззрение, личность.

Summary: The problem of formation of unity of spiritual development and preparation of students to the teacher's profession is considered in the article.

Key-words: spirituality, spiritual culture, formation of spiritually – moral values, world outlook.

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, сприяють подальшому розвитку освітньої галузі. Аналіз державних документів, рішень та постанов, нормативно-правових актів свідчить про пріоритетні напрями діяльності у сфері вищої освіти і науки: європейський рівень якості та доступності освіти, духовна зорієнтованість освіти, демократизація освіти, соціальний захист викладачів і студентів, розвиток суспільства на основі нових знань. Особливість сучасних умов становлення духовності людини полягає в тому, що екологічні, технологічні, інформаційні, комп'ютерні та енергетичні «революції» і кризи повсякчас створюють нові ситуації і проблеми, що владно вторгаються в суспільну та індивідуальну «картину світу», суттєво змінюючи ті чи інші її елементи. Завдяки дії цих факторів у сфері міжособистісного спілкування виникає безліч принципово нових життєвих явищ і обставин, коригуються способи і засоби життєвого вибору і соціального самовизначення індивідів, змінюються зміст і механізми функціонування моральних цінностей. Але найбільш радикальні зміни світогляду людини спричиняють соціальні перетворення, що змушують кожного особисто осмислити нові суспільні реалії, визначити свої принципові світоглядні установки, усвідомити місця і роль у процесі суспільної трансформації. З падінням тоталітарної імперії і зміною характерного для неї співвідношення держави і особистості, особистості і суспільства відбувається актуалізація одного з центральних питань духовного життя, що хвилює кожную людину – питання про смисл існування про цінність життя, про ті завдання, що належить поставити і виконати у відведеній нам час буття.

Духовність завжди була об'єктом філософських міркувань: від філософів античності (Платон, Аристотель) до сучасних філософських досліджень (В.Г.Федотов, Л.П.Буєва, М.С.Каган, П.М.Єршов, В.Є.Кемеровський, В.М.Сагатський). Загальні закономірності психічного розвитку особистості та її духовного аспекту містяться в роботах Л.С.Виготського, В.П.Зінченко, О.М.Леонтєва,

С.Л.Рубінштейна та інших. Необхідність духовного розвитку майбутнього педагога завжди знаходилася в центрі уваги педагогічної науки (Я.-А.Коменський) П.П.Блонський, А.Дистервег, Л.М.Толстой, А.С.Макаренко, С.Т.Шацький, К.Д.Ушинський, В.О.Сухомлинський, Н.Д.Нікандров, Ш.А.Амонашвілі, В.А.Кан-Калик, В.О.Сластьонін і інші).

У галузі вітчизняної освіти в останні роки відбувається відродження культурно-педагогічних традицій, що передбачають підвищення рівня духовної культури вчителя як саморегулюючого, самоорганізуючого центра його особистості. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що становлення особистості вчителя найбільш повно вивчено як єдність теоретичної та практичної, соціальної й психолого-педагогічної підготовок. Менш досліджені загальнокультурна підготовка, орієнтація на розвиток духовно-емоційної сфери студентів, їхньої творчої індивідуальності. Основні недоліки діючої системи підготовки вчителів полягають у тому, що вона здійснюється поза контекстом культури, у педагогічних ВНЗ відсутня атмосфера високої духовності та творчості.

Метою цієї статті є розгляд проблеми формування єдності духовного розвитку і підготовки студентів до вчительської професії.

Аналіз понять «духовність», «духовний розвиток», дозволив стверджувати, що вони є загальнонауковими категоріями. У науковій літературі можна виокремити такі підходи до розуміння духовності, як: космологічний, теологічний, аксіологічний, когнітивний. Перші два підходи трактують духовність як універсальний одухотворений початок світу (М.Бердяєв, П.Флоренський, Ф.М.Достоевський, Є. і Н.Періхи). При цьому сутність людини, потенції можливості її духу розглядаються як міра залучення до цього початку. Представники аксіологічного напрямку трактують моральні цінності особистості як гармонізуючі початки людини з вищим Порядком Світу, Богом (О.Ф.Лосєв, К.Маркс, Ф.Єнгельс). Прихильники когнітивного підходу прагнуть виявити раціональну сторону духовного буття (Д.Белл С.Б.Кримський, Р.В.Селларс, М.С.Каган, Г.Спенсер, П.Я.Гальперін М.К.Мамардашвілі). Ряд сучасних авторів звертається до соціологічних аспектів дослідження духовності та розглядають її як характеристику внутрішнього світу людини, пов'язану з соціальними потребами (Ю.Н.Козирєв, М.М.Бахтін, Ю.В'яземський, П.Сімонов).

Рушійними силами духовного розвитку особистості визнані духовні потреби, що досліджені в роботах С.Л.Рубінштейна, П.М.Єршова, Ю.В.Шарова. Духовно-моральні потреби визначаються світоглядними почуттями, пов'язаними з мораллю, ставленням людини до світу моральними категоріями та цінностями.

В основі духовного розвитку лежить світогляд, що сформувався під впливом духовно-моральних традицій людства. Потреба в світогляді є однією з фундаментальних духовних потреб особистості, яка виникає в процесі духовно-практичної і, якщо ширше, перетворювальної діяльності людини і пов'язана з внутрішньо особистісним механізмом, регуляції і саморегуляції. Потреба у світогляді поєднує зовнішні умови діяльності і внутрішній світ особистості, інтегрує суб'єктивні й об'єктивні моменти в ході формування індивідуального світогляду і тому служить невід'ємною ланкою процесу перетворення знань в особистісні переконання. Змістом цієї потреби у вузькому значенні є інтелектуальний та емоційно-психологічний стан суб'єкта, що відображає затребуваність таких орієнтирів і регуляторів, які здатні виконати роль методологічних засад при визначенні ставлення до оточуючого світу і виробленні принципів взаємодії з ним. Задоволення цієї потреби забезпечує нормальне функціонування і розвиток особистості в суспільстві за умови, що сформований особистий світогляд відповідає об'єктивному змісту умов життєдіяльності в даному суспільстві [3, 301].

Світоглядна культура – це вінець, що завершує формування цілісного світогляду особистості, спосіб внутрішнього впорядкування взаємозв'язків індивідуального і соціального суб'єктів. Вона передбачає системну організацію внутрішнього світу особистості, орієнтацій людини в природному і соціальному середовищі, передбачення майбутніх змін на основі розкриття об'єктивних законів буття. Спираючись на потяг особистості до самостійного пошуку істини, на її навички розв'язання суперечностей у внутрішньому світі, на здатність до теоретичного мислення і логічного аналізу, світоглядна культура обдаровує людину «привілеєм богів» – свободою. Простір свободи вихованця у виховному процесі має асоціюватися з методами поради, умовляння чи переконання як провідними [1, 94].

У сучасній педагогічній науці не існує загальноприйнятої єдиної концепції духовного розвитку особистості вчителя. Його реалізацію багато дослідників пов'язують із формуванням особистості. Специфіка духовної культури вчителя полягає в тому, що вона виступає як особистісне утворення, що синтезує його духовну і педагогічну культуру. Духовна культура вчителя розвивається у взаємозв'язку з його особистісними якостями. Питання про професійно значущі особистісні якості педагога, його особистісну і педагогічну культуру розглядаються в дослідженнях сучасних учених (О.В.Бондарєвська, С.Б.Елканов О.В.Мудрик, С.В.Петеріна), де виділено пріоритетні особистісні якості вчителя: любов до

дітей, емпатія, артистизм, художньо-педагогічні інтуїція, професійне мислення і самосвідомість, особистісна професійна позиція. Більшість з них сповнено духовним змістом і пов'язано ціннісними змістами педагогічної професії, що свідчить про необхідність оцінки розвитку цих якостей для вивчення духовної культур майбутнього вчителя.

Духовні потреби реалізуються в духовній діяльності, завдяки якій вищі загальнолюдські цінності стають особистісно-значущими для людини (С.Л.Рубінштейн, П.М.Єршов). У цьому полягає взаємозв'язок потреб і цінностей. Така позиція дозволяє визначити духовні потреби та цінності як показники розвитку духовної культури особистості [2,113]. Духовність особливий вид світосприймання особистості (єдина, цілісна, гармонічна) характеризується злагодженістю, співзвуччям внутрішнього світу люди і її стратегією життя, соціальною діяльністю. У духовності виражається прагнення людини до істини, справедливості, добра та краси самовдосконалення і життєтворчості, у зв'язку з чим розвиток духовно має величезне педагогічне значення. За збереження традицій духовного виховання в освіті виступали вітчизняні мислителі І.В.Киреевський, В.В.Зеньковський та інші, співвідносячи поняття "духовність" насамперед з релігійною вірою, яка, на їх думку, веде людину до моральності та краси. Розвиток духовної людини є також ключовим моментом у філософії В.С.Соловйова та М.О.Бердяєва.

Критеріями розвитку духовної культури вчителя є свідоме ставлення до самовдосконалення, активність, стійкість професійно-духовних потреб і цінностей майбутнього вчителя. Вивчення рівня розвитку духовної культури студентів педагогічного навчального закладу дозволяє стверджувати, що більшість студентів не володіє ціннісними змістами професійної діяльності вчителя: у характеристиці ідеального вчителя вони надають перевагу знанневому компоненту, у системі життєвих цінностей студентів професійно-духовний компонент має нестабільне положення. Професійно-духовні потреби в знаннях, у спілкуванні менш розвинені, ніж потреби, пов'язані із зовнішнім самоствердженням особистості, потреба в духовному та професійному самовдосконаленні у більшості студентів відсутня. Однак практично в усіх спостерігаються потенційні можливості для духовного розвитку. Тому необхідна система спеціально створених педагогічних умов і засобів для його ефективного формування.

Процес загального і професійного розвитку особистості, майбутнього вчителя оптимізується тільки за умов свідомої й активно його позиції, коли студент стає суб'єктом, а не об'єктом своєї діяльності, тільки в умовах особистісно-орієнтованої освіти (О.В.Бондаревський С.В.Кульневич, Є.І.Шиянов), рівноправної взаємодії і співробітництва можливий гармонійний загальний і професійний розвиток майбутнього вчителя, тільки в цих умовах стимулюється духовний розвиток студента, створюються передумови для його самореалізації, самоповаги і можливостей відчутти себе суб'єктом духовної і професійної культури. Тому орієнтацію вищої педагогічної освіти на особистість студента можна вважати однією з основних умов духовного розвитку майбутнього вчителя.

Особливе місце у вирішенні сучасних проблем духовного розвитку та виховання майбутніх учителів належить прогресивним традиціям народу, що є засобом збереження, передачі та закріплення соціального досвіду духовних цінностей. У наші часи звертання до народної педагогіки, використання гуманістичних національно-культурних традицій народу для підвищення ефективності підготовки вчителя, безумовно, є природним і необхідним. Саме в народній культурі сучасні педагоги вбачають один з ефективних інструментів виховання пліді, що допоможе протистояти потоку псевдокультури в засобах масової інформації.

Оволодіння студентами етнокультурними традиціями та цінностями відбувається в процесі вивчення відповідних навчальних предметів (рідна мова, історія України, історія релігії). Включення до навчальних планів дисциплін художньо-прикладного циклу дасть можливість глибоко ознайомити студентів з унікальним декоративно-прикладним мистецтвом і багатою пісенно-танцювальною творчістю українського народу. Доцільним є також введення до навчально-виховного процесу спеціальних предметів з культури і традицій українського народу. Необхідність зміни пріоритетів у навчально-виховному процесі повинна полягати у перевазі діалогічного суб'єкт-суб'єктного спілкування на усіх видах занять, використанні групових і індивідуальних творчих завдань, поєднанні проблемних методів з оцінними, які створюють ситуації духовного спілкування, активізації духовної діяльності студентів.

Мистецтво як джерело духовного розвитку для студентів має неабияке значення, оскільки відкриває поле для самовираження, розгортання творчих здібностей. Формування духовної культури особистості на основі гуманістичних цінностей мистецтва здійснюється не як засвоєння знань у різних сферах мистецтва, а як засвоєння духовно-моральних цінностей і особистісних змістів, розкриття сутнісних сил і творчих здібностей студентів, формування в них особистісних орієнтирів.

Оптимальним у розвитку духовної культури студентів засобами мистецтва є наявність системи

методів і форм навчання, які створюють мотиваційне забезпечення діяльності педагогів і вихованців через переживання, співпереживання, пізнання образів мистецтва; представлення змісту діяльності у вигляді системи задач, що забезпечують на основі єдності знань, умінь і почуттів опанування гуманістичними цінностями мистецтва [2,114-115]. Крім того, джерелами духовного розвитку особистості можна вважати природу та релігію.

У наш час успішне вирішення завдань духовного розвитку молоді більш ефективно здійснюється на основі наближення процесу формування особистості до життя народу, до природи. Включення рідної природи до духовного світу в студентському віці не починається, а поглиблюється та продовжується. Важливим є те, щоб майбутні вчителі сприйняли, усвідомили природу всебічно, як джерело духовного розвитку.

Релігія протягом багатьох століть виховувала людство, його духовні сили, облагороджувала стосунки. Вона передавала свого роду моральний код, що визначав ідеали цінності людей, помисли й справи. Протягом ряду десятиліть релігія була відкинута державою, а разом з нею і такі моральні цінності, як любов до ближнього, милосердя, добродійність. Виховання було відірвано від історичних і вивічених часом народних традицій, звичаїв та ідеалістів. Сучасною наукою підтверджено, що релігія несе в собі послідовний світогляд. Використання релігійних джерел у виховних цілях робить актуальною проблему підготовленості педагогічних кадрів, що розуміють справжню моральну цінність етичної системи релігії і здатні використовувати її духовний потенціал в інтересах особистісного розвитку.

Формування духовних якостей студентів неможливо обмежити рамками навчального процесу. Головну роль в становленні духовно-моральних цінностей покликана відіграти сім'я. Повинна бути спадковість сімейного виховання і подальшого виховання в системі освіти. Все це дозволить сформувати пріоритет духовних цінностей над матеріальними, створити «Людину нового типу» і зорієнтувати її в сучасному трансформаційному суспільстві.

Система виховної роботи у ВНЗ повинна містити в собі наступні види заходів: проведення етичних бесід, збагачених етнопедагогічним змістом; проведення спеціальних кураторських годин присвячених вивченню народних традицій; проведення традиційних господарських, народних і релігійних свят, інших громадських заходів.

Здійснення синтезу джерел духовного розвитку, їх взаємодія й інтеграція призводять до оптимізації формування духовної культури студентів. Науковий аналіз і результат дослідної роботи дають підстави сформулювати низку рекомендацій та окреслити шляхи впровадження системи виховання духовно-моральної культури майбутніх вчителів:

- розробка стратегії та концептуальних положень організації виховної роботи у вищому навчальному закладі, що передбачає узгодження виховних програм, навчальних планів, запровадження спецкурсу «Теорія і методика виховання духовно-моральної культури»;
- реалізація взаємопов'язаних комплексних заходів, блоків матриць організації методики підвищення рівня духовно-моральних цінностей майбутніх учителів у процесі професійної підготовки з урахуванням особливостей вищого навчального закладу;
- розширеного відображення позитивного досвіду виховання духовно-моральних цінностей майбутніх учителів на різних рівнях (міжнародному, всеукраїнському, регіональному, місцевому тощо);
- налагодження міжвузівської співпраці із обміну досвідом виховання духовно-моральних цінностей, проведення серії соціально-психологічних тренінгових програм викладачами і кураторами під час взаємного обміну, стажування і навчання в інших вищих закладах;
- активізація інформаційної роботи щодо висвітлення кращого досвіду виховання духовно-моральних цінностей майбутніх учителів кураторами і викладачами вищих навчальних закладів.

Наше дослідження не претендує на остаточне і вичерпне розв'язання проблеми виховання морально-духовної культури у вищих навчальних закладах. Зокрема, подальшої уваги потребують питання розробки спеціальних програм щодо корекції позиції та стилю спілкування викладачів; психолого-педагогічні умови розвитку духовно-моральних якостей кураторів академічних груп; питання формування професійної готовності майбутніх учителів до виховання духовно-моральних цінностей з урахуванням їх спеціальності.

Література

1. Бех І. Духовна пропозиція особистості як психолого-педагогічна проблема / І. Бех // Освіта і управління. – 2006. – Т.9. - Ч.3-4. – С. 79-98
2. Малицька О.В. Формування духовної культури майбутнього вчителя початкових класів як професійної якості його особистості / О. В. Малицька // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – Бердянськ: БДПУ, 2004. - №3. – С.110-116.
3. Мартинюк І.О. Особливості духовного розвитку особистості за умов суспільної кризи / І. О. Мартинюк //

- Життєвотворчість особистості: концепція, досвід, проблеми: Науково-методичний збірник / За ред. І.Г.Єрмакова, Г.М.Несен. – Запоріжжя: ХНРБЦ, 2006. – С.293-302.
4. Вознюк Н.М. Етико-педагогічні основи формування особистості.(Навч.пос.) / Вознюк Н.М. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 196с.
5. Москальова Л.Ю. Виховання у майбутніх учителів морально-етичної культури: теоретичний та методичний аспекти. (Монографія) / Л.Ю.Москальова. – Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2009. – 464с.